

میراث‌شناسی

شماره ۴۶ بهار ۹۶

No.46 Spring 2017

۱۷۹-۱۹۸

زمان پذیرش نهایی: ۱۳۹۵/۷/۶

زمان دریافت مقاله: ۱۳۹۵/۲/۱۲

ارزیابی انتقادی گرایش به معماری غرب در کاخ‌های دوره قاجار

مهدي سعادتى خمسه* - دکترای معماری از آکادمی ملی علوم آذربایجان، عضو هیئت علمی دانشگاه شمال، آمل، ایران.

A Critical Review of Tendency towards the Western Architecture in Palaces of Qajar Era

Abstract

Qajar architecture is considered as the historic season of Iranian architecture regarding the separation from the past traditions and keep pace with the achievements of the Western civilization. Qajar palaces, as the most progressive architectural works to attract the transformations of architecture in their era, played a vital role to change the values of Iranian architecture. This article investigates the tendency towards the Western architecture in palaces of Qajar Era and is looking for to evaluate the quiddity of this tendency from a critical view. The method in this research is case studies and combined strategies and the data collection has been prepared through the literature review and fieldwork. Research findings show that Qajar government did not have significant emphasis on gaining the technological and structural advances of the West and Qajar kings were limited and satisfied with superficial shifts to cover the weaknesses of their government. This approach, which rose to its peak at the late Naserid period, without having any concern for the evolution of the ancient patterns of Iranian architecture, finally weakened historical architectural traditions and caused to appearance of the completely alien and unfamiliar royal palaces in Iran.

Keywords: Iranian architecture, Western architecture, tendency, tradition and modernity, Qajar palaces.

چکیده

معماری قاجار فصل تاریخی معماری ایران در گستالت از سنت‌های پیشین و همگام شدن با ره‌آوردهای تمدن غرب محسوب می‌شود. کاخ‌های این دوره، به واسطه پیشرو بودن در انکاس تحولات معماری عصر خویش، مهم‌ترین نقش را در انجام این دگردیسی ایفا کردند. این پژوهش به بررسی و نقد گرایش به معماری غرب در کاخ‌های دوره قاجار پرداخته و در پی ارزیابی چیستی و چگونگی این گرایش از منظری انتقادی است. از روش تحقیق نمونه موردي و راهبردهای ترکیبی استفاده شده و گردآوری اطلاعات از طریق مطالعات کتابخانه‌ای و تحقیقات میدانی میسر شده است. یافته‌های پژوهش نشان می‌دهد که دولت قاجار تاکید چندانی بر کسب پیشرفت‌های تکنولوژیک و سازه‌ای معماري غرب و انطباق آن با شیوه‌های سنتی معماری ایران نداشت و بر اخذ مظاهر مادی آن تمدن اصرار می‌ورزید. این رویکرد، که در اوآخر دوره ناصری به اوج خود رسیده بود، موجب پیدایش بناهای سلطنتی کاملاً بیگانه در معماری ایران شد.

واژگان کلیدی: معماری ایران، معماری غرب، گرایش، سنت و تجدد، کاخ‌های قاجار.

* نویسنده مسؤول مکاتبات، شماره تماس: ۰۹۳۹۳۱۴۱۶۳۵، رایانame: mhd.saadati@gmail.com

این مقاله برگرفته از رساله دکتری نگارنده با عنوان «پژوهشی بر معماری داخلی دوره قاجار (خانه‌ها، کاخ‌ها و مساجد شاهی)» به راهنمایی بروفسور شاملی فتح‌الله‌یف است که در تاریخ ۱۳۹۳/۰۸/۳۰ از آن دفاع شده است.

۱- مقدمه

شكل‌گیری معماری قاجار است؛ لیکن به واسطه نفوذ معماری غرب به تدریج سبک تلفیقی و سپس فرنگی به سبک‌های رایج در معماری ایران تبدیل شدند (Ghobadian, ۲۰۰۴، ۲۴۵). بانی مسعود نیز معماری قاجار را به نوعی تداوم‌دهنده مبانی و الگوهای قدیم معماری ایران می‌داند؛ لیکن بر این عقیده است که معماری دورگه و التقاطی قاجار به واسطه دوری از مبانی معماری مدرن و نگاه نسبتاً سطحی و ناخودآگاه جامعه به سنت‌های معماری گذشته توانایی خلق معماری نوینی را نداشت (Bani Masoud, ۲۰۱۱، ۷۴-۷۵). فتح‌الله‌یف نیز، که بناهای اروپایی قرن نوزدهم و اوایل قرن بیستم را آثار اولیه معماری مدرن می‌داند، از منظری دیگر، آثار معماری دوره قاجار را تجلی متفاوت و دارای رنگ و بوی ایرانی شروع مدرنیزاسیون در معماری ایران می‌داند (Fatullayev, ۲۰۱۳، ۲۲۷). اکثر این آراء بر این نکته اشاره دارند که عصر قاجار دوران تضعیف سنت‌های تاریخی معماری ایران و توسعه و رواج معماری غرب در ایران است. با این حال بررسی و نقد آراء مربوط به شکل‌گیری تجدد و نوخواهی در معماری قاجار دغدغه اصلی این پژوهش نیست و مسئله اصلی آن تبیین مصادیق، مؤلفه‌ها و روند تاثیرپذیری از معماری غرب در بناهای این دوره، به خصوص کاخ‌ها، است که در حد کفايت به آن پرداخته نشده است. پرسش‌های پیش روی این پژوهش عبارتند از:

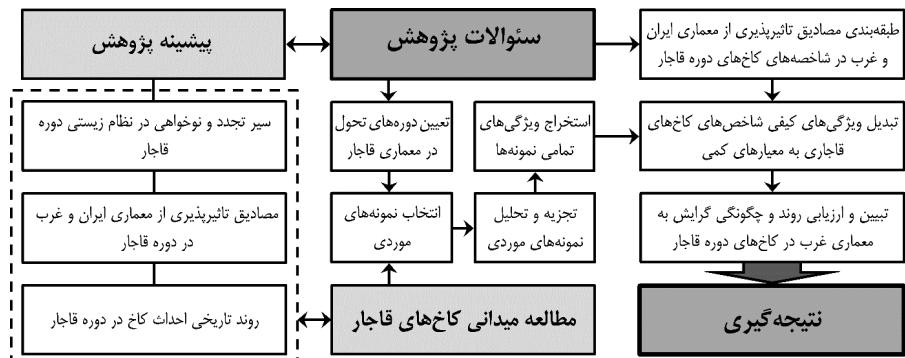
۱. به چه مواردی می‌توان به عنوان مصادیق گرایش به معماری غرب در دوره قاجار اشاره کرد؟
 ۲. روند نفوذ معماری غرب در کاخ‌های قاجاری به چه صورتی بوده است؟
- در راستای اهداف و مبانی تحقیق، روش تحقیق نمونه موردنی با استفاده از راهبردهای ترکیبی (Groat & Wang, ۲۰۰۵، ۳۴۱-۳۷۰) برای انجام تحقیق انتخاب شده است. روش گردآوری اطلاعات ترکیبی از مطالعات کتابخانه‌ای و مراجعه به تحقیقات میدانی است. فرآیند استنتاج از سه مرحله

میری شهری

فصلنامه مدیریت شهری
Urban Management
شماره ۴۶ بهار ۹۶
No.46 Spring 2017

۱۸۰

معماری قاجار حال و هوای عجیبی دارد؛ طلوعی متکی بر تداوم عوامل درون‌سر، نشو و نمایی با انتکاء بر تلفیق عوامل درون‌سر و برون‌سر و نهایتاً افولی بر پایه جایگزینی عوامل درون‌سر با برون‌سر حرکت کند و تدریجی سنت‌های تاریخی ایران منشاء اولیه شکل‌گیری نظام زیستی دوره قاجار بود. ضعف دولت قاجار و عدم توانایی نظام زیستی سنتی موجود در رقابت با تحولات و جریانات مدرنیستی دارای منشاء خارجی انگیزه‌های لازم برای انجام تغییرات سیاسی، اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی را در جامعه ایران فراهم آورد. به تبع قدم نهادن تدریجی جامعه ایران از جهان شرق به جهان سوم، تمدن غربی به منبع الگوبرداری در بسیاری از زمینه‌ها مبدل شد. معماری ایران نیز از این قائدۀ مستثنی نبود و به تدریج در تهران و برخی شهرهای بزرگ ساختمان‌هایی به ظاهر سبک تاریخ‌گرایی اروپا ظهور کرد. «در این رابطه کاخ‌ها و بناهای حکومتی اولین ساختمان‌هایی بودند که تحت تاثیر مدرنیزاسیون قرار گرفتند و دستخوش تغییرات شدند» (Ghobadian, ۲۰۰۴، ۳۱). اهمیت موضوع زمانی روشن‌تر می‌شود که بدانیم افول و نهایتاً پایان دوران سنت‌های تاریخی معماری ایران با دوران حکومت پادشاهان قاجاری گره خورده است. در این میان، کاخ‌ها و بناهای حکومتی، که در راس هرم پذیرش تغییرات و تحولات معماری عصر خود قرار داشتند، نشانه‌ها و روند دگردیسی تاریخی معماری ایران را به شیوه‌ای واضح‌تر از دیگر بناهای این دوره عرضه می‌نمایند. آراء متعدد و نسبتاً مشابهی درباره روند تکوین و شکل‌گیری معماری قاجار وجود دارد. پیرنیا معماری قاجار را ادامه شیوه اصفهانی و دوره دوم شیوه اصفهانی می‌داند. با این حال ایشان معتقدند که ایرانیان دوره قاجار به واسطه آغاز و اوج گیری روابط فرهنگی با غرب به تدریج دچار خودباختگی شدند (Pirnia, ۲۰۱۰، ۳۴۳). در همین راستا قبادیان معتقد است که شیوه اصفهانی منشاء اولیه



شكل ۱. چهار چوب و فرایند پژوهش و سازوکار کلی استنتاج؛ مأخذ: نگارنده.

توصیفی- تحلیلی مورد ارزیابی قرار خواهد گرفت و نهایتاً بر اساس میزان این تاثیرپذیری مقداری کمی (در واحد درصد) به آنها نسبت داده خواهد شد.

«بررسی زمینه‌ها و مصاديق بروز تجدد در معماری عصر قاجار»، «انتخاب کاخها و تحلیل شاخصه‌ها» و «نتيجه‌گيري» تشکيل شده است. در شکل ۱ فرآيند و مسیر انجام پژوهش ارائه شده است.

۳-۲ مرحله سوم: تحلیل نتایج و نتیجه‌گيري؛ این بخش نیز به ترتیب شامل مراحل «مقایسه تطبیقی میزان تجلی مصاديق معماری غرب در شاخصه‌های تعیین شده»، «مقایسه تطبیقی روند و میزان تجلی مصاديق معماری غرب در نمونه‌های موردي» و نهایتاً «تبیین و ارزیابی روند و میزان گرايش به معماری غرب در کاخ‌های دوره قاجار» است.

۲. مراحل انجام کار

۱-۱. مرحله اول: تعیین مصاديق گرايش به معماری سنتی ایران و معماری غرب در دوره قاجار؛ در مرحله اول پژوهش با تاكيد بر پیشینه تحقیق زمینه‌های بروز تجدد در معماری قاجار بررسی می‌شود و سپس مصاديق و مولفه‌های مربوط به تاثیرپذیری از معماری سنتی ایران و معماری غرب در این دوره، به عنوان معیارهای ارزیابی کاخ‌های قاجاري، معین می‌گردد.

۳. زمینه‌های بروز تجدد در معماری ايران
بررسی ریشه‌های بروز تجدد و گرايش به معماری غرب در معماری ایران بدون توجه به تحولات روی‌داده در نظام سیاسي، اجتماعي و فرهنگي دوره قاجار امر صحیحی به نظر نمی‌رسد. روایات متعدد می‌بین این مطلب است که در اوایل این دوره فضای حاكم بر تمامي امور زیستي ايران تحت تاثير و نشات‌گرفته از سنت‌های تاریخی گذشته بود (Ghobadian, ۲۰۰۴، ۶۰-۶۳)، لیکن عوامل و حوادث متعددی، همچون شکست‌های نظامي ايران در مقابل ارتش مدرن روس، ضمن روشن ساختن ضعفهای نشأت‌گرفته از عدم تطابق نظام سنتی ايران با شرایط نوين جهانی، موجب جان گرفتن اندیشه تجدد و اخذ تمدن غربي در دولت قاجار شد. اصلاحات نظامي، اعماق دانشجو به اروپا،

۲-۲. مرحله دوم: انتخاب نمونه‌های موردي و تجزيه و تحليل شاخصه‌ها؛ (الف) انتخاب کاخ‌ها: در اين مرحله کاخ‌های شاخص دوره قاجار، به طوريکه از نظر تاریخ احداث روند تاثيرپذيری از معماری غرب را به بهترین نحو ارائه دهنده، به صورت زنجirوار انتخاب می‌شوند. (ب) تجزيه و تحليل شاخصه‌ها: منظور از شاخصه‌ها، مولفه‌های اصلی معماری و تزئينات کاخ‌های قاجاري شامل پلان و حجم، نظام گردشي، نما و مقطع، تزئينات، عناصر معماري، مصالح و سازه و منبع الهام است که بر اساس مصاديق تاثيرپذيری از معماری سنتی ايران و معماری غرب در دوره قاجار (که در بخش‌های بعدی از پیشینه تحقیق استخراج خواهد شد) به صورت

داشت. نیاز به تحول و نوسازی در این حیطه نیز، برای جامعه‌ای که احساس می‌کرد برای ادامه حیات باید به تغییراتی تن دهد، ضروری به نظر می‌رسید. هنرمندان نخستین آن دوره به روال فرهنگ ایرانی این گونه عمل می‌کردند که فرهنگ بیرونی را در خود مستحیل سازند، نه خویشتن را در آن (Bani, Masoud, ۲۰۱۱، ۷۸، ۲۰۱۱)، اما عدم آشنایی کامل شاهان قاجاری با ویژگی‌های فرهنگی و سنتی ایرانی و شیفتگی آنها به فرهنگ غربی (زابلی نژاد، ۱۳۸۷، صص ۱۵۷-۱۵۸) در کنار آراء متعدد و متناقضی که در فضای جامعه پیرامون مقوله سنت و تجدد وجود داشت به تدریج اسباب کمرنگ شدن هنرهای سنتی ایران و توسعه هنرهای غربی را فراهم کرد. به همین ترتیب معماری و شهرسازی تهران و برخی شهرهای ایران، که تا اواسط دوره ناصری دارای صفات شهرهای اسلامی بود، بر اثر التقطات فرهنگی و برخی عوارض غربی دچار ظواهر فرهنگ مادی اروپایی شد. به طوری که بر خلاف بخش قدمی شهر، که ویژگی سنتی و بافت قدیمی خود را حفظ کرده بود، بخش جدید شهر با دارا بودن ساختمان‌هایی به سبک و شیوه اروپایی به تدریج خود را از شیوه سنتی و رایج ایران جدا کرد (Bani, Masoud, ۲۰۱۱، ۸۰). کاهش تعاملات اجتماعی و بروز بروونگرایی در ساختار محلات جدید، که عموماً در کنار خیابان‌ها شکل می‌گرفتند (حبیبی، ۱۳۷۳، صص ۱۴۲)، ظهور خیابان‌های دارای بدنه تجاری مسکونی، که به عنوان رقیبی جدی شبکه سنتی بازار را تا حد فضایی خاطره‌ای و سنتی به عقب می‌راند، تغییر مفهوم سنتی میدان با ظهور عملکردها و فضاهای جدید در ساختار آن (افشار اصل و خسروی، ۱۳۷۷، صص ۱۲۸-۱۲۷) و نهایتاً تحول شار به شهر از دیگر نشانه‌های این دگردیسی غیرمنتظره بود.

۴. مصادیق سنت و تجدد در معماری قاجار

سیر تکاملی معماری ایرانی در حرکتی مستمر و تدریجی، از درون سنت‌ها و تجربیات پیشین صورت

تأسیس مدرسه دارالفنون، استخدام معلمان خارجی، انتشار روزنامه و تاسیس وزارت‌خانه‌ها پیامدهای بارز این تغییر نگرش در دولت قاجار بود. با این حال، تلاش‌های اولیه ایرانیان عصر قاجار برای جبران انحطاط و عقب‌ماندگی، که اقتباس از تکنولوژی علمی و نظامی غربی ضمن حفظ هویت فردی بود (Ghanbari, ۲۰۰۰، ۱۳۰)، در اواسط این دوره به واسطه عوامل متعددی همچون اتکای بیشتر بر تغییرات شرایط بروندی به جای تکیه بر شرایط تاریخی درونی (حبیبی، ۱۳۹۳، ۱۳۷۳)، دوری ایرانیان از بنیادهای فکری غرب (Sajadi et al, ۲۰۱۴، ۷۸)، پراکندگی فراوان در آراء روشنفکران این عصر درباره مقوله تجدد (Khasto, ۲۰۰۷، ۹۷) و عدم تمایل شاهان قاجاری به اصلاحاتی که منجر به تضعیف قدرت مطلق آنان می‌گردید (Naghribzadeh, ۲۰۰۴، ۲۴)، منجر به بروز تقابل‌های بسیاری در تحولات به وجود آمده شد؛ که مهم‌ترین آنها تقابل میان سنت و تجدد در جامعه ایران بود (حبیبی، ۱۳۹۳، ص ۱۳۹). از مهم‌ترین نکات در رویارویی تاریخی ایران دوره قاجار با مدرنیته غربی این بود که ایرانیان خواهان تجدد در مورد مبانی مربوط به تمدن غربی اتفاق نظر نداشتند و هر گروهی بنا بر استنباط و علایق خود بر مؤلفه‌های خاصی به عنوان نماد و رمز برتری و چیرگی غرب دست می‌باشد؛ به همین دلیل تصور کلیت و در نتیجه درک محاسن و معایب این رویارویی بر کسی مقدور نبود. شاید به همین دلیل است که روند تحول در نظام زیستی قاجار به همین جا ختم نگردید و تقابل میان سنت و مدرنیته در جامعه ایران، که به تضعیف سنت‌های تاریخی ایران انجامیده بود، در نسل‌های بعدی تداوم دهنده این راه به شیفتگی کورکورانه در برابر فرهنگ مدرن غربی، کنار گذاشتن عناصر و هنجرهای فرهنگی سنتی و نهایتاً غرب‌زدگی انجامید (Ghanbari, ۲۰۰۰، ۱۳۰-۱۳۱).

فضای حاکم بر معماری و شهرسازی دوره قاجار نیز وضعیتی مشابه اوضاع سیاسی و اجتماعی آن عصر

۲۰۱۰، ۳۴۴؛ بهره‌گیری از ایوان ستون‌دار به عنوان عنصری قوی در ساختار پلان، استفاده از ستون و عباری ستون‌دار (محمدی و همکاران، ۱۳۹۰، صص ۹۲-۹۳)؛ استفاده از حیاط به عنوان عنصر سازماندهنده فضاهای بنا (Nazif, ۲۰۱۳، ۶۰)، ورودی‌های گود نشسته و ایوان‌های مسقف هم‌سطح نمای بیرونی (اعتصام، ۱۳۷۴، ص ۹۲)؛ استفاده از تقارن در ترکیب‌بندی نقوش تزئینی (Meskoob, ۱۹۹۹، ۴۱)، به کارگیری نقوش اسلامی و ختایی به عنوان فرم‌های تربیتی عباری و خودداری از کشیدن تصویر موجودات ذی روح (انصاری، ۱۳۶۶، صص ۳۵۷-۳۵۸)، تقدم رنگ‌های سرد بر رنگ‌های گرم و طبیعت‌گریزی در نقوش تزئینی (زابلی نژاد، ۱۳۸۷، ص ۱۵۹-۱۴۲)؛ و تزئینات پرکار داخلی در مقابل تزئینات کمینه خارجی از جمله مؤلفه‌ها و شاخصه‌های اصلی عباری سنتی ایران محسوب می‌شوند و در شکل‌گیری عباری دوره قاجار نیز نقش مهمی داشتند. از این‌رو در ردیابی تاثیر عباری سنتی ایران بر عباری قاجار به آنها می‌توان استناد کرد.

۲-۴. مصادیق تاثیرپذیری از عباری غرب در دوره قاجار

پنجره‌های رو به خیابان با نرده‌های تزئینی روی آن (شروع برون‌گرایی در عباری ایران)، ورودی‌های پیش آمده، بالکن‌های جلوزده، سقف‌های شیبدار (شیروانی) و تزئینات به سبک روکوکو (اعتصام، ۱۳۷۴، ص ۹۲-۹۳)؛ استفاده از قفسه راه‌پله به عنوان عنصری محوری در سازماندهی فضاهای بنا یکدیگر تا بالا ادامه می‌یابند (نصیری انصاری، ۱۳۵۰، Fatullayev، ۲۰۱۳، ۲۲۱)؛ پلکان‌هایی که از وسط سرسرای شروع می‌شود و به دو شاخه در جهت مقابل یکدیگر تا بالا ادامه می‌یابند (نصیری انصاری، ۱۳۵۰، Fatullayev، ۲۰۱۳، ۲۷۴-۲۷۵) یا پله‌های تشریفاتی دارای دست‌اندازهای تزئینی (اعتصام، ۱۳۷۴، ص ۹۳)؛ نظام گردش فضایی متکی بر محوریت ارتباطات عمودی و ارتباطات افقی راهرو یا سرسرای به اتاق؛ سرستون‌های سبک یونانی و قوس‌های نیم‌دایره رومی (Ansari,

گرفته است؛ به همین دلیل است که عباری سنتی ایران علیرغم تمامی تغییرات و تحولات ناگهانی ناشی از تهاجمات نظامی و شوک‌های فرهنگی، به فردیتی ممتاز از عباری دیگر کشورهای مسلمان نائل شده است (Pope, ۱۹۶۵، ۲۶۶). تحولات عباری در اوایل دوره قاجار نیز به صورت درونزا بود، آهنگی کند و همگون با سایر پدیده‌های هنری و اجتماعی داشت و از عوامل و پدیده‌های درونی جامعه تأثیر می‌پذیرفت (Sajadi et al, ۲۰۱۴، ۸۰). با این حال، برخورد فناوری اروپایی با فرهنگ سنتی ایرانی، که در ابتدای دوره ناصری به پذیرش آرام اندیشه‌ها و مظاهر مادی غرب انجامیده بود، در اواسط این دوره به نبرد و تقابلی جدی میان سنت و تجدد مبدل شد (Bani Masoud, ۲۰۱۱، ۷۸). بدین ترتیب عباری بناهای ایران که در اوایل دوره قاجار در ارتباط با اصول عباری سنتی و در قالب ساختارهای یک شهر سنتی شکل گرفته بود، فرم‌های کهن خود را در اواسط دوره ناصری رفته رفته از دست داد و ظاهری غربی به خود گرفت (Ramezan Jamaat, ۶۶: ۲۰۱۲، & Neyestani ۲۰۰۴). کاخ‌های قاجار نقشی مهم در تسريع و اوج‌گیری این تحولات داشتند و در واقع روند جدی مدرنیزاسیون و گرایش به عباری غرب از بناهای درباری و حکومتی شروع شد و سپس عرصه‌های دیگر عباری و شهرسازی را در بر گرفت (Ghobadian, ۲۰۰۴، ۳۱).

۱-۴. مصادیق تاثیرپذیری از عباری سنتی ایران در دوره قاجار

درون‌گرایی، پیمون‌بندی و بهره‌گیری از اندامها و اندازه‌های یکسان (Pirnia, ۲۰۱۰، ۲۶-۳۶)؛ سادگی در طرح بناهای، وجود حداقل پیش‌آمدگی و پس‌رفتگی در ساختمان‌ها و صلات و استواری اشکال Ziari et al (۲۰۱۴، ۴۳-۴۴)؛ ارتباطات عمودی پنهان و نسبتاً کم‌همیت و در عوض تالارهای مرکزی مهم و سازماندهنده (Fatullayev, ۲۰۱۳، ۲۲۱)؛ نظام گردش فضایی اتاق به اتاق؛ عدم استفاده از قوس‌های نیم‌دایره در نمای ساختمان (Pirnia,

(۱۴۷: ۱۶۷)؛ تقدیم رنگ‌های گرم بر رنگ‌های سرد، نقوش تزئینی طبیعت پردازانه و غیر انتزاعی و استفاده از تصاویر موجودات ذری روح (زلبی نژاد، ۱۳۸۷، صص ۱۴۰-۱۵۹)؛ سنتوری‌های مثلثی یا منحنی شکل بالای نما، شومینه‌ها و بخاری‌های دیواری؛ و اهمیت بسیار زیاد تزئینات خارجی از جمله مصاديق مرتبط با معماری غرب هستند که به زعم محققین ساختار معماری و تزئینات بسیاری از بناهای دوره قاجار را به شیوه‌ای متفاوت از شیوه‌های سنتی پیشین شکل دادند. از اینرو در بررسی تاثیر پذیری معماری قاجار از معماری غرب به آنها می‌توان استناد کرد.

۵. روند تاریخی احداث کاخ در ایران با تاکید بر دوره قاجار

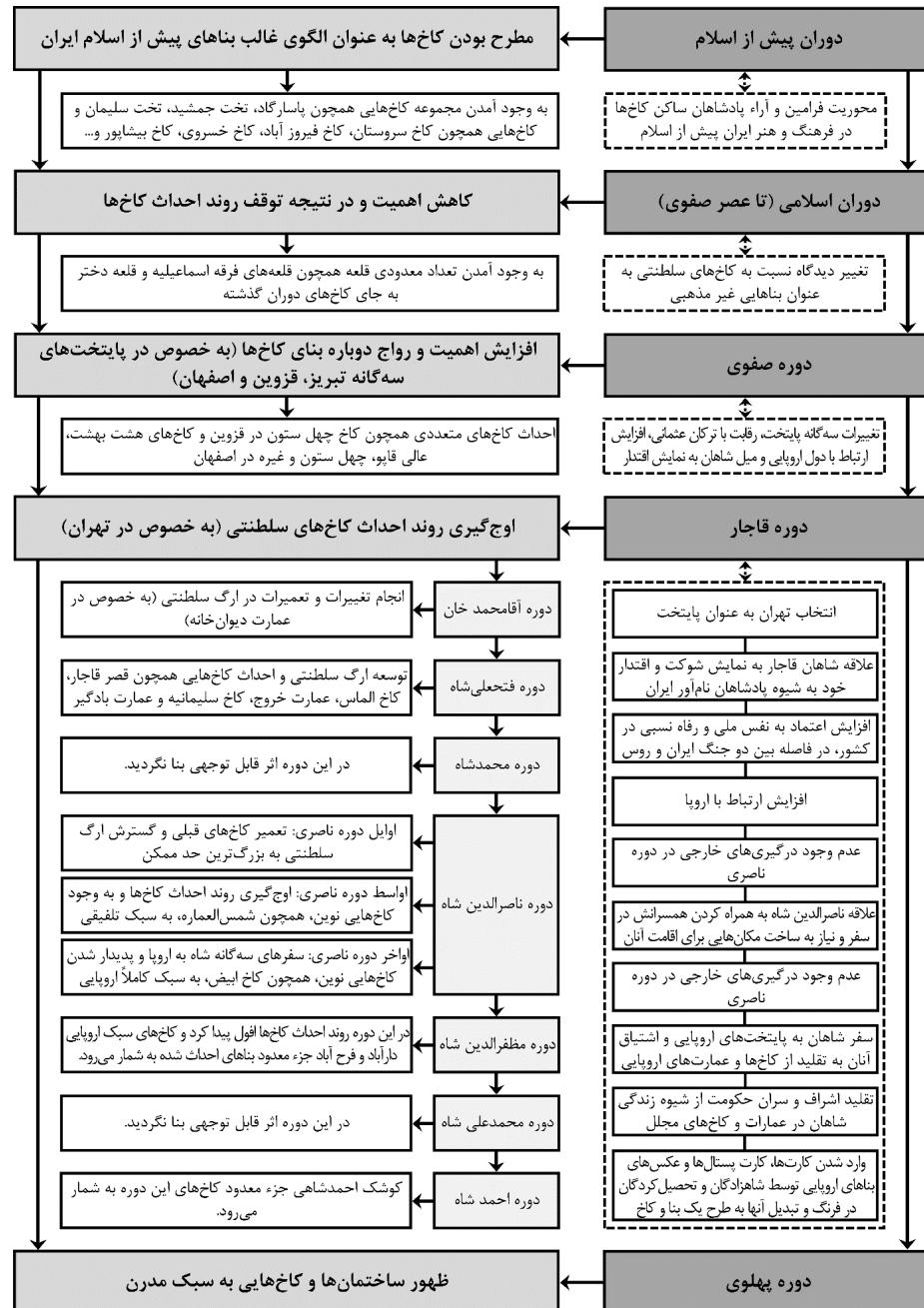
احداث کاخ در ایران به گذشته‌های بسیار دور باز می‌گردد. مفهوم امروزی کاخ با مفهوم این کلمه در گذشته متفاوت است. در گذشته به بناهایی منفرد، که با نوعی معماری برتر از دیگر بناهای احداث می‌شدند و کاربردهای متفاوتی داشتند، کاخ اطلاق می‌گردید (Kiani, ۱۴: ۲۰). این بناهای منفرد ممکن بود که زمانی به عنوان کاخ مسکونی به کار رفته باشد و زمانی در نقش یک معبد ظاهر می‌شد (کلایس، ۱۳۹۳، ص ۲۹۵). به طور کلی، فرهنگ ایران پیش از اسلام بر محوریت فرامین و آراء پادشاهان و حاکمان ساکن کاخها استوار بود؛ به همین سبب سبک معماری کاخها الگوی غالب بناهای آن دوران بود (Kateb-e Valiankoh, ۱۹۹۸: ۳۳۶). با گرویدن ایرانیان به اسلام و ظهور مسجد به عنوان مهم‌ترین عنصر در ساختار فضایی شهر اسلامی از اهمیت این بناهای غیر مذهبی کاسته شد و از آنها به تدریج برای سکونت و امور حکومتی استفاده شد. به همین سبب از صدر اسلام کاخ یا بنای باشکوهی، که در مقیاس بزرگ ساخته شده باشد، بر جای نمانده است. در دوره صفوی بود که کاخهای حکومتی اهمیت دوباره‌ای پیدا کرده و در کنار مسجد و بازار به یکی از عناصر اصلی میادین شهری مبدل شد (حبیبی، ۱۳۷۳، ص

(Kiani, ۱۲: ۲۰۱۴). قاجاریان نیز همانند صفویان علاقه زیادی به احاطه کردن محیط پیرامون خود با مناظر زیبا به ویژه کاخها داشتند (Fatullayev, ۲۰۱۳: ۲۲۰). بدین ترتیب عمارت این گونه بنها بر الگوی بناهای ساسانی و زیگورات عیلامی به سه صورت ارگ (کوشک کوچک محصور در فضایی وسیع)، مجموعه باغ و عمارت (برگرفته از معماری صفوی) و تخت (باغ‌های مطبق محصور با بناهای مسکونی) در اوایل دوره قاجار دنبال شد (Diba, ۱۹۹۹: ۴۲۷-۴۲۸). در واقع کاخها به عنوان شاخص‌ترین بقایای معماری و مهم‌ترین کار معماران دوران پیش از اسلام ایران با داشتن چیدمان منظم و متقارن و عنصر مسلط ایوان بعدها الگوی کاخها و خانه‌های اربابی می‌شود و در دوره قاجار با جدیت تداوم پیدا می‌کند (محمدی و دیگران، ۱۳۹۰، صص ۸۶-۸۵). در این راستا، آقامحمدخان و سپس فتحعلی‌شاه اقدام به انجام تعمیرات در کاخهای دوره‌های صفویه و زندیه کردن؛ به طوری که در سال ۱۲۰۶ هـ (۱۷۹۲ میلادی) تغییراتی زیر نظر آقامحمدخان در عمارت دیوان‌خانه انجام شد (Zoka, ۱۹۷۰: ۴۵). پادشاهان قاجار بنا به عادت ایلی، اغلب فصل گرم‌ای تهران را در خارج از شهر می‌گذرانند و به این ترتیب اقامتگاه‌هایی بیرون از باروی تهران برای خود بنا می‌کرden (Moghtader, ۱۹۹۹: ۱۹۹۱). در همین راستا فتحعلی‌شاه، علاوه بر گسترش ارگ سلطنتی اولیه و برپا کردن حرمسرا ر عریض و طویل خود، باغ نگارستان و قصر آن را پایه‌گذاری کرد و برای زمان شکار و گردش خودش در میان راه شمیران قصر معروف قاجار را بنانهاد، که در بلندترین قسمت آن قصر مناظر بدیع طهران و حومه آن دیده می‌شد (فرهنمند، ۱۳۸۵، ص ۲۴۵). در واقع شروع جدی برنامه عظیم معماری و ساختمانی کاخ‌سازی دوره قاجار مقارن با دوران اعتتماد به نفس ملی و رفاه نسبی در کشور، در فاصله

مدیریت شهری

فصلنامه مدیریت شهری
Urban Management
شماره ۴۶ بهار ۹۶
No.46 Spring 2017

۱۸۵



شکل ۲. دوره‌های اصلی و روند تاریخی احداث کاخ در ایران با تأکید بر دوره قاجار؛ مأخذ: نگارنده.

دارای سبک و سیاق اروپایی را در وی برانگیخته بود (Diba, ۱۹۹۹: ۴۳۶). در دوره ناصری، به واسطه عدم وجود درگیری‌های خارجی، معماری ایران تا حدودی از رکود خارج شد و ناصرالدین شاه به بزرگترین کاخ‌ساز تاریخ قاجار تبدیل شد. سفرهای سه‌گانه ناصرالدین شاه به اروپا انگیزه و روح ساختمان‌سازی و احداث کاخ‌های اروپا ایجاد شد. دوره احمد شاه به اینجا کار خود را می‌گذاشت و در این دوره از اینجا شروع شد. دوره پهلوی شاهان به پایتخت‌های اروپایی و اشتغال خود به شیوه پادشاهان نامور ایران افزایش اعتماد به نفس ملی و رفاه نسبی در کشور، در فاصله بین دو جنگ ایران و روس افزایش ارتباط با اروپا عدم وجود درگیری‌های خارجی در دوره ناصری علاقه شاهان قاجار به نمایش شوکت و اقتدار خود به شیوه پادشاهان نامور ایران افزایش اعتماد به نفس ملی و رفاه نسبی در کشور، در فاصله بین دو جنگ ایران و روس افزایش ارتباط با اروپا عدم وجود درگیری‌های خارجی در دوره ناصری علاقه ناصرالدین شاه به همراه کردن همسرائش در سفر و لیالی به ساخت مکان‌های برای اقامه ائمان عدم وجود درگیری‌های خارجی در دوره ناصری سفر شاهان به پایتخت‌های اروپایی و اشتغال آنان به تقلید از کاخ‌ها و عمارت‌های اروپایی تقلید اشراف و سران حکومت از شووه زندگی شاهان در عمارت‌ها و کاخ‌های محل وارد شدن کارت‌ها، کارت پستال‌ها و مکنس‌های بنایی اروپایی توسعه شاهزادگان و تحصیل درگان در فریاد آنها به طرح یک بنای کاخ

۶. روش استنتاج

فرایند استنتاج میزان و روند تاثیرپذیری کاخ‌های قاجاری از معماری غرب بر پایه تعیین میزان تجلی مصاديق معماری غرب در شاخصه‌های اصلی این بناهای شامل پلان و حجم، نظام گردش فضایی، نما و مقطع، مصالح و سازه، عناصر معماري، ترئینات و منبع الهام استوار است. بدین ترتیب که متناسب با هر یک از شاخصه‌ها، مصاديقی، استخراج شده از پیشینه تحقیق، معین می‌گردد (جدول ۱ و ۲). سپس در ارتباط با هر یک از نمونه‌های موردی کاخ‌های قاجاری نسبت تعداد مصاديق غربی موجود

در هر یک از شاخصه‌ها بر کل مصاديق غربی مرتبط با آن شاخصه در واحد درصد، به عنوان معیاری کمی، پایه و اساس ارزیابی و مقایسه میزان تاثیر معماری غرب بر آن شاخصه در نظر گرفته می‌شود. البته در صورتی که در یکی از مصاديق موازی موجود در جدول ۱ و ۲، مانند «نظام گردش فضایی اتاق به اتاق» و «نظام گردش فضایی راهرو به اتاق» واقع در شاخصه نظام گردشی، گرایش تلفیقی به معماری ایران و غرب صورت گرفته باشد، میزان گرایش به معماری غرب در آن مصدق ۵۰ درصد در نظر گرفته خواهد شد. قابل ذکر است که معیار ارزیابی در مورد محدود کاخ‌های غیرموجود و تخریب شده قاجاری (مانند قصر قاجار و عمارت خوابگاه) تصاویر و توصیفات ارائه شده در سفرنامه‌ها و اسناد تاریخی مکتوب بوده است.

بدیهی است که نتایج کمی حاصل از این بررسی، علاوه بر این که نمی‌تواند معیار کاملاً دقیقی در ارزیابی میزان تاثیر معماری غرب بر کاخ‌های قاجاری به حساب آید، بیان کننده تمامی آنچه در جریان گرایش به معماری غرب بر کاخ‌های قاجاری حادث شده است نیست؛ با این حال، می‌تواند در پاسخگویی به سؤال اصلی تحقیق، که تبیین و ارزیابی روند گرایش به معماری غرب بر اساس مقایسه تطبیقی شاخصه‌های اصلی کاخ‌های قاجاری است، به کار آید. شاخصه‌های مورد نظر و مصاديق ارزیابی آنها در جدول ۱ و ۲ ارائه شده است.

۷. تجزیه و تحلیل نمونه‌ها

با توجه به آنچه درباره روند گرایشات سیاسی، اجتماعی و فرهنگی به تمدن غربی در دوره قاجار بیان شد، چهار دوره پیش از ناصری، اوایل و اوسط ناصری، اوخر ناصری و پس از ناصری به عنوان بازه‌های زمانی اصلی برای انتخاب نمونه‌های موردی قاجاری تعیین می‌گردد. بر همین اساس و از بین هفده کاخ دارای ارزش تاریخی انتخاب شده پنج بنا به پیش از دوره ناصری، پنج بنا به اوایل و اوسط

داد؛ و علاوه بر کاخ‌های شهری به دلیل علاقه فراوانش به سفر، شکار و تفریح به همراه همسران متعددش کاخ‌های بیلاقی فراوانی رانیز به مجموعه کاخ‌های افزود (فرهمند، ۱۳۸۵، صص ۲۴۶-۲۴۵). در دو دهه واپسین دوره ناصری، یعنی پس از سفر دوم ناصرالدین شاه به اروپا در سال ۱۲۹۶ ه.ق (۱۸۷۸ میلادی)، شیفتگی و گرایش به هنر و معماری غرب به اوج خود رسیده بود؛ به طوری که در طراحی کاخ‌ها و بناهای حکومتی مستقیماً از بناهای اروپایی الگوبرداری می‌شد. بحیی ذکری درباره عمارت خوابگاه می‌نویسد: «این کاخ برخلاف عمارت دیگر ساختمانی بود کاملاً به سبک اروپایی که از روی ساختمان «دولمه باقچه» سلطان عثمانی ساخته شده و تزیین یافته بود» (Zoka, ۱۹۷۰، ۲۵۴).

اغلب کاخ‌ها و عمارت‌های این دوره به صورت کلی و جزئی از روی بناهای موجود در اروپا یا عکس‌های کاخ‌های فرنگی طراحی و اجرا می‌شوند. به هر حال، روند احداث کاخ‌های این دوره با پایان عصر ناصری، متاثر از اوضاع ناسامان سیاسی و اجتماعی ایران، به افول گرایید و به غیر از چند نمونه انگشت شمار احداث شده در دوره مظفرالدین شاه (کاخ دارآباد و کاخ فرج آباد) و احمد شاه (کوشک احمدشاهی) اثر قابل توجهی بنا نگردید. در «شکل ۲» دوره‌های اصلی و روند تاریخی احداث کاخ در ایران با تأکید بر دوره قاجار ارائه شده است.

**جدول ۱. شاخصهای اصلی بنای دوره قاجار و مصادیق استخراج شده برای ارزیابی میزان تاثیر معماری سنتی ایران
بر آنها؛ مأخذ: نگارنده.**

پلان و حجم	نظام گردشی	نما و مقطع	تزئینات	عناصر معماری	مصالح و سازه	منبع الهام
۱. درون گرایی بنهان و کم‌همیت پس‌رفتگی ۲. حداقل پیش‌آمدگی و نظام‌گردش فضایی ۳. ورودی گود نشسته و اتاق به اتاق ۴. دارای هشتی ۵. استفاده از حیاط به عنوان عصر سازمان دهنده بنا ۶. ایوان‌های ستون‌دار محوری مسقف و هم‌تراز بنا	۱. خط آسمان صاف یا گنبدار ۲. ورودی گود نشسته ۳. ایوان هم‌تراز با نما ۴. سرسوون‌های ایرانی شکل‌هندسی‌اسلیمی و ۵. قوس‌های جناغی ختایی ستنی ۶. قدبیده ایجاد تقاضن در نقوش تزئینی ۷. عدم استفاده از تصویر موجودات ذری روح ۸. قدم استفاده از رنگ‌های سرد بر گرم	۱. تقدم‌تزئینات داخلی بر خارجی ۲. صلاحت اشکال و پنجراهه و درهای مستطیل‌شکل‌وچنانگی ۳. نقوش طبیعت‌گریز به قوس‌های جناغی ۴. رامپله گرد آجری ۵. قدبیده ایجاد تقاضن کاهگل یا سفال ۶. بخاری‌های دیواری ایرانی	۱. ستون و سرسوون گنبد آجری در پوشش بام ۲. استفاده از خشت، آجر و چوب در سازه بنا ۳. پنجره، در، نرده و عناصر تزئینی چوبی	۱. استفاده از کاهگل یا گنبد آجری در پوشش مکتب		

**جدول ۲. شاخصهای اصلی بنای دوره قاجار و مصادیق استخراج شده برای ارزیابی میزان تاثیر معماری غرب بر آنها؛
مأخذ: نگارنده.**

پلان و حجم	نظام گردشی	نما و مقطع	تزئینات	عناصر معماری	صالح و سازه	منبع الهام
۱. برونو گرایی و ظهور نمایان و مهم پنجه‌های تزئینی رو به خیابان ۲. وجود پیش‌آمدگی و پس‌رفتگی ۳. ورودی پیش‌آمده و سرسرازی ورودی در ۴. استفاده از پله‌های سازماندهی ارتباطات فضایی ۵. عرضی و مرکزی به عنوان عصر محوری جلوی بنا ۶. بالکن‌های جلو زده	۱. خط آسمان شکسته با ستوری یا شیروانی داخلي ۲. ورودی پیش آمده بالکن‌های جلو زده ۳. سرسوون‌های بونانی دانای تزئینات سبک تکولاکسیک ۴. قوس‌های نیمه‌اربه رومی یا تزئینات شبه ستوری بر روی نما ۵. عدم تقدیم به ایجاد تقاضن در نقوش تزئینی یا نقوش مقابر تنکولاکسیک ۶. استفاده از تصویر موجودات ذری روح ۷. قدم استفاده از شیروانی ۸. شومینه‌های غربی	۱. ستون و سرسوون سفید در پوشش بام (سفف شیروانی) ۲. پنجراهه و درهای هلال، دسته‌زنیلی یا ازاد و نقوش طبیعی یا جن در سازه بنا ۳. نرده‌های تزئینی شکل ۴. قلبی یا ستگی و عناصر فلزی یا ایجاد تزئینی فلزی	۱. تقدم‌تزئینات خارجی بر بونانی ۲. پنجراهه به اشکال ۳. بالکن‌های جلو زده ۴. تزئینات هندسی سبک دانای تزئینات سبک شکل ۵. عدم تقدیم به ایجاد تقاضن در نقوش تزئینی یا نقوش مقابر تنکولاکسیک ۶. استفاده از تصویر موجودات ذری روح ۷. قدم استفاده از شیروانی ۸. شومینه‌های غربی	۱. استفاده از آهن مکتب		

است (Zoka, ۱۹۷۰، ۴۵). این کاخ دارای پلانی ساده، بدون پیش‌آمدگی و پس‌رفتگی و به شکل مستطیلی کشیده در امتداد شرقی - غربی است. ساختمان دو طبقه است، سقف تخت تیرپوش و خط آسمانی صاف دارد و فضاهایی همچون ورودی، هشتی، شاهنشین، گوشواره و راه‌پله را به صورت متقارن، با محوریت فضای شاهنشین، در خود جای داده است. شاهنشین به ارتفاع دو طبقه است و فضاهایی دو طبقه طرفین آن شامل راهروها و گوشواره‌ها نقش پشت‌بند را برای آن دارند. این بنا فاقد ورودی مرکزی است و نحوه دسترسی به فضاهای آن از طریق راهرو و فضای هشتی شکل واقع

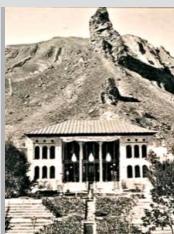
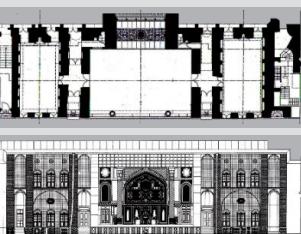
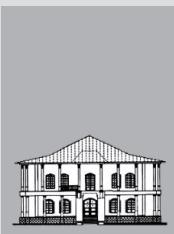
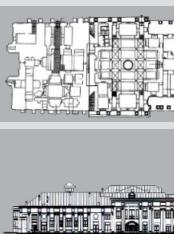
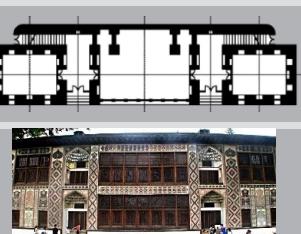
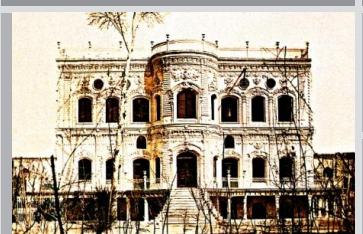
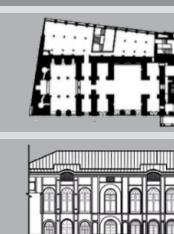
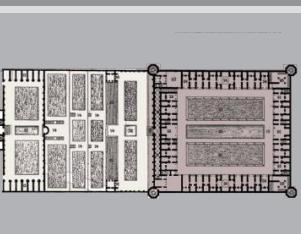
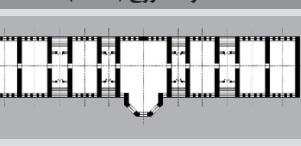
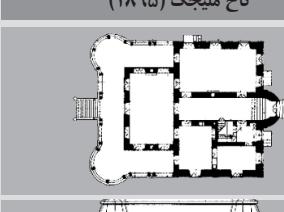
دوره ناصری، پنج بنا به اواخر دوره ناصری و دو بنا به پس از دوره ناصری تعلق دارد (جدول ۳). با این حال، به واسطه محدودیت‌های مقاله به توصیف و تحلیل نسبتاً مفصل سه مورد اکتفا می‌نماییم و نتایج مربوط به تحلیل بنایی دیگر در جدول ۴ ارائه می‌شود:

۱- نمونه مربوط به پیش از دوره ناصری: ایوان تخت مرمر این ایوان در سال ۱۷۶۰ به دستور کریم‌خان و با سبک معماری ساسانی بنا گردید؛ لیکن ساختار اصلی امروز آن نتیجه تغییراتی است که در دوره آقامحمدخان و سپس در دوره ناصری صورت گرفته



- نظام گردشی: ۱. ارتباطات عمودی پنهان و کم‌اهمیت (۰٪)؛ ۲. نظام گردش فضایی هشتی به آفاق (۰٪)؛ ۳. محوریت هشتی در سازماندهی ارتباطات فضایی (۰٪). میانگین: (۰٪).
 - نما و مقطع: ۱. خط آسمان صاف (۰٪)؛ ۲. ورودی گود نشسته (۰٪)؛ ۳. ایوان همتراز با نما (۰٪)؛ ۴. سرستون‌های ایرانی (۰٪)؛ ۵. قوس‌های جناغی سنتی (۰٪). میانگین: (۰٪).
 - تزئینات: ۱. تقدم تزئینات داخلی بر خارجی (۰٪)؛ ۲. تلفیق اشکال و نقوش آزاد و هندسی (۵۰٪)؛ ۳. تلفیق نقوش متقارن و غیرمتقارن (۵۰٪)؛ ۴. وجود تصویر موجودات ذی روح (۱۰۰٪)؛ ۵. تقدم استفاده از رنگ‌های گرم بر سرد (۱۰۰٪). میانگین: (۶۰٪).
 - عناصر معماری: ۱. ستون و سرستون ایرانی (۰٪)؛ ۲. پنجره‌ها و درهای مستطیل شکل و جناغی (۰٪)؛ ۳. قوس‌های جناغی (۰٪)؛ ۴. راه‌پله گرد آجری (۰٪)؛ ۵. بام دارای پوشش کاهگل (۰٪)؛ ۶. بخاری دیواری ایرانی. میانگین: (۰٪).
 - مصالح و سازه: ۱. استفاده از کاهگل در پوشش بام (۰٪)؛ ۲. استفاده از خشت، آجر و چوب در سازه بنا (۰٪)؛ ۳. پنجره‌ها و درهای چوبی (۰٪). میانگین: (۰٪).
 - منبع الهام: معماری ساسانی (Zoka, ۱۹۷۰، ۴۲).
- ۷-۲. نمونه مربوط به اواسط دوره ناصری: کاخ گلستان (کاخ اصلی)**
- ناصرالدین‌شاه شاه تحت تاثیر سفر به اروپا در سال ۱۸۷۳ و دیدن موزه‌ها و گالری‌های بزرگ کشورهای غربی تصمیم گرفت که او نیز موزه‌ای شبیه به موزه‌های اروپایی در ارگ سلطنتی تأسیس نماید (Zoka, ۱۹۷۰، ۱۲۳). به همین منظور پس از بازگشت به ایران دستور به احداث این کاخ داد. عملیات ساخت این بنا بین سالهای ۱۸۷۷ تا ۱۸۷۴ صورت پذیرفت. این کاخ نیز دارای پلانی کشیده در امتداد بنا، با جهت‌گیری شرقی- غربی، است؛ لیکن ورودی مرکزی و پیش‌آمده بنا موجب تمایز آن از در طرفین فضای شاهنشین میسر است. ارتباطات عمودی در این بنا غیرنامیان، نسبتاً کم اهمیت و فاقد جنبه مرکزی و سازماندهی‌کننده فضاهای اطراف است. بنا، با وجود دارا بودن فرم منفرد و بازشوهای متعدد، فاقد ارتباط با فضاهای شهری است. تراکم و حجم تزئینات کار شده در فضاهای داخلی نسبت به نماهای بیرونی بیشتر است. اوج تزئینات داخلی متمرکز بر فضای شاهنشین است و فضاهای دیگر به تناسب دارای تزئینات کمتری است. در تزئینات داخلی شاهنشین از آجر کاری، کاشی کاری، گچ بری، گره چینی، آینه کاری، گچ بری روی آینه، حجاری و نقاشی روی گچ و بوم استفاده شده و گلوبی‌ها به شکل مقرنس است. قوس‌های موجود در قسمت بالای طاقچه‌ها به شکل جناغی است و با وجود این که در ساختار اولیه بنا درها و پنجره‌ها به شکل مستطیلی اجرا شده بود، در دوره ناصری از حالت مستطیلی خارج شده و یک قوس نیم‌دایره به بالای آنها اضافه شده است. به طور کلی هر سه نوع تزئینات تخت، نیمه‌بر جسته و حجمی (به صورت مقرنس) در این بنا قابل مشاهده است، که در دامنه وسیعی از نقوش هندسی، شبه اسلامی، انسانی، گیاهی، حیوانی و مناظر طبیعی کار شده است. رنگ‌های گرم و تندی مانند قرمز، زرد، نارنجی و طلایی در عناصر تزئینی این بنا بیشتر جلب توجه می‌کند. با توجه به مطالب ذکر شده و بررسی دقیق شاخصه‌های این بنا بر پایه معیارهای کیفی تعیین شده در جدول ۱ و ۲ می‌توان نسبت به تعیین درصد نسبی تجلی مصاديق معماری غرب در آنها اقدام کرد. نتایج ارزیابی به شرح ذیل است:
- پلان و حجم: ۱. عدم وجود برون‌گرایی به شیوه غربی (۰٪)؛ ۲. حداقل پیش‌آمدگی و پس‌رفتگی (۰٪)؛ ۳. ورودی گود نشسته و دارای هشتی (۰٪)؛ ۴. عدم استفاده از پله‌های عریض و مرکزی به عنوان عنصر محوری در جلوی بنا (۰٪)؛ ۵. تالار مرکزی مهم و محوری (۰٪)؛ ۶. ایوان ستون دار مسقف و همتراز بانما (۰٪). میانگین: (۰٪).

جدول ۳. معرفی تصویری نمونه‌های موردي کاخ‌های قاجاري؛ مأخذ: نگارنده.

اوخر دوره ناصری	اوایل و میانه دوره ناصری	پیش از دوره ناصری
کاخ شهرستانك (۱۸۸۰-۸۱)	شمس‌العماره (۱۸۶۵-۶۸)	ایوان تخت مرمر (۱۷۹۰-۹۲)
		
قصر یاقوت (۱۸۴-۱۸۸۲)	کاخ سپهسالار (۱۸۷۴)	کاخ خان شکی (۱۷۹۷)، جمهوری آذربایجان
		
عمارت خوابگاه (۱۸۸۵-۸۶)	کاخ گلستان (۷۷-۱۸۷۴)	قصر قاجار (۱۷۹۸)
		
کاخ ابیض (۹۱-۱۸۸۹)	عمارت دیوان‌خانه (۱۸۷۳-۷۸)	عمارت خروج (۱۸۰۱)
		
کاخ ملیجک (۱۸۹۵)	کاخ صاحبقرانیه (۱۸۵۱-۸۰)	عمارت بادگیر (۱۸۱۳)
		

مدیریت شهری

فصلنامه مدیریت شهری
Urban Management
شماره ۴۶ بهار ۹۶
No.46 Spring 2017

۱۸۹

موتیف‌های حیوانی می‌توان روبرو شد. در این کاخ نیز، همانند کاخ‌های پیش از دوره ناصری، استفاده از رنگ‌های گرم جلب توجه می‌کند؛ لیکن به نظر می‌رسد که توانایی رنگی استفاده شده دارای ملایمت و روشنی بیشتری است و رنگ‌هایی مانند صورتی و تونالیته‌های روشن زرد، نارنجی و آبی (رایج در سبک روکوکو) جایگزین رنگ‌های تندتر کاخ‌های پیشین شده است. در ترکیب‌بندی عناصر تزئینی این کاخ نیز، همانند کاخ‌های پیش از دوره ناصری، کاستی‌های قابل توجهی در زمینه وحدت کلی اجزاء وجود دارد؛ به طوری که به نظر می‌رسد هنرمندان متعدد این آثار با وجود تمایل به تلفیق نوآورانه انواع آرایه‌های سنتی و غربی به واسطه عواملی همچون شناخت نسبتاً سطحی از سنت‌های تزئینی ایران و غرب، شتاب‌زدگی، کمبود مهارت کافی و عدم وجود هماهنگی‌های لازم در بین آنان قادر به ایجاد هارمونی بصری جزء به کل و کل به جزء مطلوبی نشده‌اند.

با بررسی شاخصه‌های این بنا بر پایه معیارهای کیفی تعیین شده در جدول ۱ و ۲ می‌توان نسبت به تعیین درصد نسبی تجلی مصاديق معماری غرب در آنها اقدام کرد. نتایج ارزیابی به شرح ذیل است:
 • پلان و حجم: ۱. برون‌گرایی کالبدی بدون ارتباط با فضاهای شهری (۵۰٪)؛ ۲. وجود پیش‌آمدگی و پس‌رفتگی (۱۰۰٪)؛ ۳. ورودی پیش‌آمده (۱۰۰٪)؛ ۴. عدم استفاده از پله‌های عریض و مرکزی به عنوان عنصر محوری در جلوی بنا (۰٪)؛ ۵. محوریت راه‌پله و سرسرای ورودی (۱۰۰٪)؛ ۶. فضای بسته شبه بالکن (جلوزده از بنا بر روی ورودی) (۵۰٪). میانگین: (۶۶/۶۶٪).

• نظام گردشی: ۱. ارتباطات عمودی نمایان و مهم (۱۰۰٪)؛ ۲. نظام گردش فضایی تلفیقی (۵۰٪)؛ ۳. محوریت نسبی راه‌پله و سرسرای ورودی در سازماندهی ارتباطات فضایی (۵۰٪). میانگین: (۶۶/۶۶٪).

• نما و مقطع: ۱. خط آسمان‌شکسته با سنتوری یا

کاخ‌های دوره پیشین شده است. این کاخ دو طبقه دارای سقف تخت تیرپوش و پوشش بامی از جنس شیروانی است و خط آسمان آن به واسطه ترکیب با اشکال مثلثی غیرصاف و شکسته است. در این بنای نیز سعی بر استفاده از تقارن بوده، لیکن تقارن تکراری و موضعی جایگزین تقارن محوری شده است. در سازماندهی فضایی این کاخ نسبت به کاخ‌های اولیه قاجار تغییراتی ایجاد شده و شاهنشین محوری و سازماندهی‌کننده نمونه‌های اولیه جای خود را به سرسران و راه‌پله مرکزی واقع در آن داده است. این کاخ، با وجود عدم ارتباط بصری با فضاهای شهری، به واسطه داشتن بازشوهای وسیع در نما نسبتاً برون‌گرا است و نسبت تراکم و حجم تزئینات کار شده در فضاهای داخلی و خارجی آن به تعادل رسیده است. در واقع با اوج‌گیری نفوذ معماری غرب و به تبع آن افزایش برون‌گرایی در ساختار معماری کاخ‌های قاجار، تزئینات پرکار داخلی بناهای اولیه به تدریج به نماهای بیرونی ساختمان منتقل شده است. تاثیر معماری غرب در نمای بیرونی بنای نیز مشهود است و تغییر شکل درها و ارسی‌های دارای گره‌چینی مستطیل‌شکل رایج در بناهای سنتی به درها و ارسی‌های دارای قواره‌کاری نیم‌هلال موید این مطلب است. ستون‌های چوبی موجود در فضای داخلی کاخ (سالن عاج)، به واسطه نوع گچبری‌های انجام شده در سرستون‌ها و بدنه‌ها، حس و حال ستون‌های کرنتی و سبک روکوکو را دارند. نقوش تزئینی این کاخ به طور آشکاری تحت تاثیر مشترک نقوش ایرانی و غربی هستند؛ به طوری که با وجود استفاده از نقوش شباه‌سلیمی در گچبری‌ها، کاشی‌کاری‌ها و حتی آینه‌کاری‌ها، این نقوش به صورتی نسبی از ماهیت انتراعی نقوش ایرانی فاصله گرفته و جنبه واقع‌گرایانه نقوش غربی را پذیرا شده‌اند. همچنین در نقوش تزئینی کاشی‌کاری‌ها و نقاشی‌های دیواری با نمونه‌های زیادی از طراحی‌های رئال شامل مناظر طبیعی، تصاویر ساختمان‌های اروپایی، فیگورهای انسانی و

مدیریت شهری

فصلنامه مدیریت شهری
Urban Management
شماره ۴۶ بهار ۹۶
No.46 Spring 2017

۱۹۱

- سنتوری در نما شکسته است. در سازماندهی ناماها و فضاهای این کاخ از تقارن تکراری استفاده شده است. ورودی جلو آمده و بالکن روی آن این کاخ را از کاخهای اولیه قاجار متمایز می‌کند. ارتباط عمودی در این بنا بسیار مهم و عامل اصلی سازماندهی فضاهای پلان است؛ به طوری که راهپله مرکزی واقع در سرسرای عنصر محوری پلان محسوب می‌شود. ارتباطات فضایی داخل طبقات نیز از طریق سرسرای ورودی یا راهروهای پیرامون راهپله مرکزی میسر است. این کاخ به واسطه داشتن بازشوهای متعدد و فضای نیمه‌باز به صورت بالکن بسیار برون‌گرا است. غالب عناصر و تزئینات معماری این بنا منجمله ستونها و پنجره‌های هلالی موجود در ناماها بیرونی، راهپله عریض مقابل ورودی، نرده‌های فلزی بالکن و راهپله، سقف شیروانی شبیدار، سنتوری موجود در نما، تزئینات دور پنجره‌های هلالی یا دسته زنبیلی و گچبری‌های سفیدرنگ ناماها بیرونی و فضاهای داخلی الهام گرفته از بنای ایوانی نئوکلاسیک اروپا است. تزئینات داخلی و خارجی این کاخ بر خلاف الگوهای اولیه و میانی کاخهای دوره قاجار نسبتاً به صورت کمینه و اغلب محدود به گچبری‌های موجود در ناماها بیرونی و فضاهای داخلی است. به طور کلی تزئینات معماری این کاخ تمرکز بر ناماها بیرونی است و فضاهای داخلی از تزئینات کمی برخوردار است؛ از این رو به نظر می‌رسد که، نسبت به الگوهای اولیه و میانی این گونه بنای بسیار برون‌گرایی کالبدی مختص کاخهای قاجاری به شیوه کامل‌تری در تناسبات تزئینی فضاهای داخلی و خارجی آن متجلی شده است. وجود وحدت نسبی در ترکیب‌بندی عناصر تزئینی نیز از دیگر مشخصه‌های بارز این بنا است.
- پلان و حجم: ۱. برون‌گرایی کالبدی بدون ارتباط با فضاهای شهری (۵۰%)؛ ۲. وجود پیش‌آمدگی و پس‌رفتگی (۱۰۰%)؛ ۳. ورودی پیش‌آمد (۱۰۰%)؛ ۴. استفاده از پله عریض و مرکزی به عنوان عنصر محوری جلوی بنا (۱۰۰%)؛ ۵. محوریت راهپله و شیروانی (۱۰۰%)؛ ۶. ورودی پیش‌آمد (۱۰۰%)؛ ۷. فضای بسته شبے بالکن (جلوزده از بنا بر روی ورودی) (۵۰%)؛ ۸. سرستون‌های ایرانی و یونانی (۵۰%)؛ ۹. قوس‌ها و طاق‌های جناغی سنتی و نیم‌دایره رومی (۵۰%). میانگین: (۷۰%).
 - تزئینات: ۱. تعادل میان تزئینات داخلی و خارجی (۵۰%)؛ ۲. تلفیق اشکال و نقوش آزاد و هندسی (۵۰%)؛ ۳. تلفیق نقوش متقارن و غیرمتقارن (۵۰%)؛ ۴. استفاده از تصویر موجودات ذی‌روح (۱۰۰%)؛ ۵. تقدم استفاده از رنگ‌های گرم بر سرد (۱۰۰%). میانگین: (۷۰%).
 - عناصر معماری: ۱. ستون‌ها و سرستون‌های ایرانی و یونانی (۵۰%)؛ ۲. پنجره‌ها و درهای مستطیل‌شکل و هلالی (۵۰%)؛ ۳. قوس‌ها و طاق‌های جناغی سنتی و نیم‌دایره رومی (۵۰%)؛ ۴. راهپله تشریفاتی با دست‌اندازهای ترئینی (۱۰۰%)؛ ۵. بام دارای پوشش شیروانی (۱۰۰%)؛ ۶. شومینه‌های غربی (۱۰۰%). میانگین: (۷۵%).
 - مصالح و سازه: ۱. استفاده از آهن سفید در پوشش بام (سقف شیروانی) (۱۰۰%)؛ ۲. استفاده از خشت، آجر و چوب در سازه بنا (۰%)؛ ۳. پنجره‌ها، درها و نرده‌های چوبی و فلزی (۵۰%). میانگین: (۵۰%).
 - منبع الهام: تحت تاثیر سفر ناصرالدین‌شاه شاه به اروپا در سال ۱۸۷۳ (Zoka, ۱۹۷۰, ۱۲۳). قبادیان منبع الهام این کاخ را تلفیقی می‌دانند (Ghobadian, ۲۰۰۴, ۹۰). میانگین: (۵۰%).
 - ۳-نمونه مربوط به اواخر دوره ناصری: کاخ ابیض این بنا در سال ۱۸۹۱ به دستور ناصرالدین‌شاه در قسمت غربی محوطه کاخ گلستان بنا شد. احداث ساختمان زیر نظر مستقیم ناصرالدین‌شاه صورت گرفت و نقشه آن را نیز شخصاً طرح نمود. طبق تعریف دکتر فوریه این کاخ به سبک معماری لویی شانزدهم بنا شده بود (Fauvrier, ۲۰۰۶, ۱۱۳). این کاخ دو طبقه دارای پلانی ساده به شکل مستطیل است، سقف تخت و تیرپوش دارد و خط آسمان آن به واسطه استفاده از پوشش شیروانی در بام و

- بر اساس نتایج به دست آمده از مقایسه تطبیقی شاخصه‌های نمونه‌های موردی کاخ‌های دوره قاجار در جدول ۴ می‌توان نسبت به تشکیل نموдар در صد نسبی تجلی مصادیق معماری غرب در شاخصه‌های کاخ‌های برجسته قاجاری اقدام کرد (شکل ۲). این نمودار مبین نتایج قابل توجهی است که از میان آنها موارد ذیل جلب توجه می‌نماید:
- ۱- تزئینات، عناصر معماری و نظام گردشی موجود در بنای‌های بررسی شده در بالاترین سطح نمودار «در صد نسبی تجلی مصادیق معماری غرب در شاخصه‌های کاخ‌های برجسته قاجاری» قرار دارد.
 - ۲- مصالح و سازه استفاده شده در بنای‌های بررسی شده با اختلاف قابل توجهی در پایین‌ترین سطح نمودار «در صد نسبی تجلی مصادیق معماری غرب در شاخصه‌های کاخ‌های برجسته قاجاری» قرار دارد.
 - ۳- پلان و حجم، نما و مقطع و منبع الهام بنای‌های بررسی شده با نسبتی نزدیک به یکدیگر در سطح میانی نمودار «در صد نسبی تجلی مصادیق معماری غرب در شاخصه‌های کاخ‌های برجسته قاجاری» قرار دارند.
- همان گونه که مشاهده می‌شود تزئینات و عناصر معماری موجود در این بنای‌ها پذیرای دامنه وسیع‌تری از نفوذ معماری غرب بوده است. علت این امر می‌تواند این باشد که شاهان قاجاری در جستجوی کسب معماری به ظاهر پیشرفته و متmodern غرب راحت‌ترین راه را برگزیده و برای پوشاندن هرچه بیشتر ضعف خود به سمت عرضه نمودن شکوه و جلال ظواهر گرایش یافته‌اند. در همین راستا قرار گرفتن شاخصه مصالح و سازه در پایین‌ترین سطح این نمودار نیز تاییدکننده ضعف دولت قاجار در همانگی با وضعیت نوین جهانی و بهره‌گیری از دستاوردهای اصلی معماری غرب است. به عبارتی دیگر، دولت قاجار در مسیر همانگی با شرایط نوین جهانی خواهان تغییر و تحول بنیادین در معماری ایران نبود. ضعف موجود در نظام سیاسی و اجتماعی این دوره و دوری ایرانیان از بنیادهای سرسرای ورودی (۱۰۰٪)، ۶. بالکن جلوزده (۱۰۰٪) میانگین: (۹۱/۶۶٪).
- نظام گردشی: ۱. ارتباطات عمودی نمایان و مهم (۱۰۰٪)، ۲. نظام گردشی سرسرا به اتاق (۱۰۰٪)، ۳. محوریت راه‌پله و سرسرای ورودی در سازماندهی روابط فضایی (۱۰۰٪). میانگین: (۱۰۰٪).
 - نما و مقطع: ۱. خط آسمان‌شکسته با سنتوری و شیروانی (۱۰۰٪)، ۲. ورودی پیش آمده (۱۰۰٪)، ۳. بالکن جلوزده (۱۰۰٪)، ۴. سرستون‌های یونانی (۱۰۰٪)، ۵. قوس‌های نیم‌دایره رومی (۱۰۰٪). میانگین: (۱۰۰٪).
 - تزئینات: ۱. تقدم تزئینات خارجی بر داخلی (۱۰۰٪)، ۲. تزئینات نسبتاً هندسی معماری نئوکلاسیک (۵۰٪)، ۳. نقوش متقان نئوکلاسیک (۱۰۰٪)، ۴. استفاده از تصویر موجودات ذی روح سبک نئوکلاسیک (۱۰۰٪). میانگین: (۱۰۰٪).
 - عناصر معماری: ۱. ستون‌ها و سرستون‌های یونانی (۱۰۰٪)، ۲. پنجره‌ها و درهای هلالی و دسته‌زنبیلی (۱۰۰٪)، ۳. قوس‌های نیم‌دایره و دسته‌زنبیلی (۱۰۰٪)، ۴. راه‌پله تشریفاتی با دستاندازهای تزئینی (۱۰۰٪)، ۵. بام دارای پوشش شیروانی (۱۰۰٪)، ۶. شومینه‌های غربی (۱۰۰٪). میانگین: (۱۰۰٪).
 - مصالح و سازه: ۱. استفاده از آهن سفید در پوشش بام (سقف شیروانی) (۱۰۰٪)، ۲. استفاده از خشت، آجر و چوب در سازه بنا (۵۰٪)، ۳. پنجره‌ها، درها و نرده‌های چوبی و فلزی (۵۰٪). میانگین: (۵۰٪).
 - منبع الهام: معماری غرب (Fauvrier, ۲۰۰۶). میانگین: (۱۱۳٪).
- ۸. تحلیل و جمع‌بندی**
- با توصیف و تحلیل شاخصه‌های کاخ‌های قاجاری و بر پایه میزان مشاهده مصادیق استخراج شده معماری سنتی ایران و معماری غرب در ساختار معماری و تزئینات آنها می‌توان نسبت به تشکیل جدول مربوط به در صد نسبی تجلی مصادیق معماري غرب در این بنایها اقدام کرد (جدول ۴).

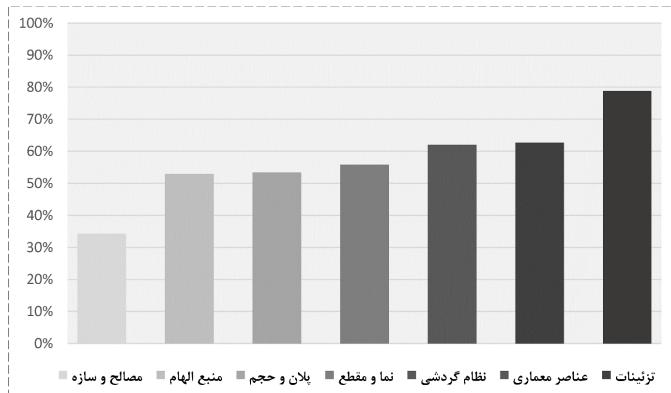
جدول ۴. درصد نسبی تجلی مصادیق معماری غرب در شاخصه‌های کاخ‌های قاجاری بر اساس جدول ۱ و ۲ و اتکاء بر پیشینه تحقیق و مطالعات میدانی؛ مأخذ: نگارنده.

دوره	نام/بنا/سال احداث	شاخصه‌ها							
		پلان و حجم (درصد)	نظام گردشی (درصد)	نما و مقطع (درصد)	ترئینات (درصد)	عنصر معماری (درصد)	صالح و سازه (درصد)	منبع الهام (درصد)	میانگین بنا (درصد)
پیش از ناصری	ایوان تخت مرمر	۰	۰	۶۰	۶۰	۰	۰	۰	۸/۵۷
پیش از ناصری	کاخ خان شکی	۰	۰	۶۰	۶۰	۰	۰	۰	۸/۵۷
پیش از ناصری	قصر قاجار	۰	۰	۶۰	۶۰	۰	۰	۰	۸/۵۷
پیش از ناصری	عمارت خروج	۰	۰	۶۰	۶۰	۰	۰	۰	۸/۵۷
پیش از ناصری	عمارت بادگیر	۰	۰	۱۰	۶۰	۰	۰	۰	۱۵/۹۵
اوایل و میانه دوره ناصری	شمس‌العماره	۵۰	۵۰	۵۰	۷۰	۵۰	۵۶/۵۶	۵۰	۵۵/۲۳
اوایل و میانه دوره ناصری	کاخ سپهسالار	۵۰	۵۰	۵۸/۳۳	۷۰	۵۰	۶۶/۵۶	۵۰	۵۶/۴۲
اوایل و میانه دوره ناصری	کاخ گلستان	۵۰	۵۰	۷۵	۷۰	۷۰	۶۶/۶۶	۱۸۷۴-۷۷	۶۴/۰۴
اوایل و میانه دوره ناصری	عمارت یووان خانه	۵۰	۳۳/۳۳	۹۱/۶۶	۸۰	۷۰	۸۸/۸۳	۱۸۷۴-۷۸	۶۸/۵۶
اوایل و میانه دوره ناصری	کاخ صاحفه‌انه	۵۰	۳۳/۳۳	۸۳/۳۳	۷۰	۷۰	۶۶/۶۶	۱۸۵۱-۸۰	۶۱/۶۶
اوایل و میانه دوره ناصری	کاخ شهrestانک	۵۰	۳۳/۳۳	۸۳/۳۳	۸۰	۷۰	۱۰۰	۱۸۸۰-۸۱	۶۹/۰۴
اوایل و میانه دوره ناصری	قصر یاقوت	۱۰۰	۳۳/۳۳	۱۰۰	۱۰۰	۸۰	۱۰۰	۸۳/۳۳	۸۵/۲۳
اوایل و میانه دوره ناصری	عمارت خوابگاه	۱۰۰	۳۳/۳۳	۱۰۰	۱۰۰	۱۰۰	۹۱/۵۶	۱۸۸۵-۸۶	۸۹/۲۸
اوایل و میانه دوره ناصری	کاخ ابیض	۱۰۰	۶۶/۶۶	۱۰۰	۱۰۰	۱۰۰	۹۱/۶۶	۱۸۸۹-۹۱	۹۴/۰۴
اوایل و میانه دوره ناصری	کاخ ملیجک	۱۰۰	۶۶/۶۶	۱۰۰	۱۰۰	۱۰۰	۹۱/۶۶	۱۸۹۵	۹۴/۰۴
پس از ناصری	کاخ دارآباد	۱۰۰	۶۶/۶۶	۸۳/۳۳	۱۰۰	۸۰	۱۰۰	۹۱/۶۶	۸۸/۸۰
پس از ناصری	کاخ فرج آباد	۱۰۰	۶۶/۶۶	۱۰۰	۱۰۰	۱۰۰	۱۰۰	۱۹۰-۳-۰۴	۹۵/۲۳
	میانگین شاخصه	۵۲/۹۴	۳۴/۳۱	۶۲/۷۴	۷۸/۸۲	۵۵/۸۸	۶۲/۰۵	۵۳/۴۲	

مدیریت شهری

فصلنامه مدیریت شهری
Urban Management
شماره ۴۶ بهار ۹۶
No.46 Spring 2017

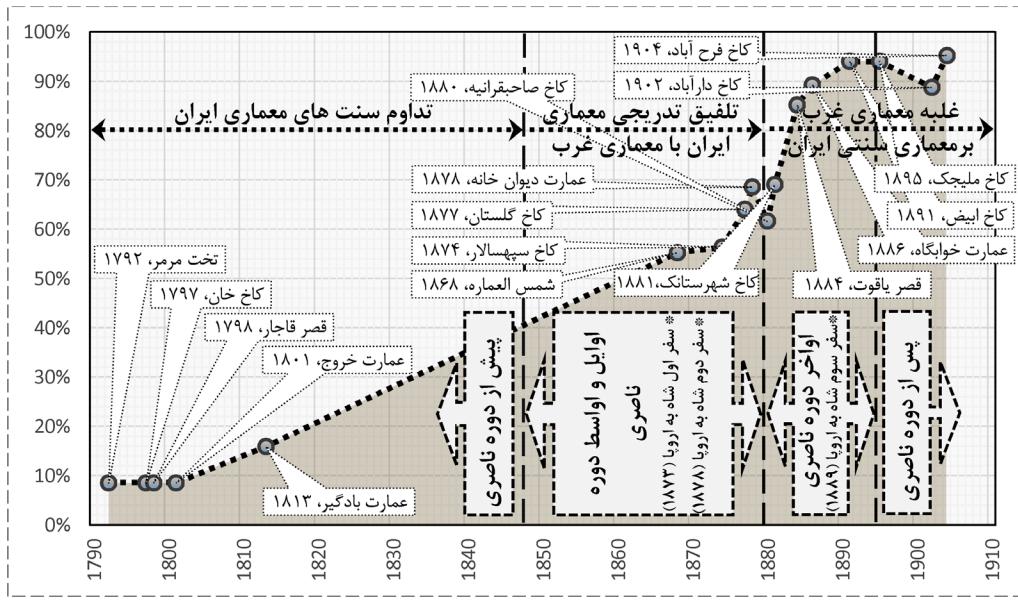
۱۹۳



شکل ۳. نمودار «درصد نسبی تجلی مصادیق معماری غرب در شاخصه‌های کاخ‌های بر جسته قاجاری»؛ مأخذ: نگارنده.

که معلوم شد این **الگوبرداری** اولیه در نهایت منجر به کاسته شدن قدرت پادشاه می‌شود بنای مجلس به توب بسته شد. به واقع در ساختار دولت قاجار عزم و برنامه مدونی برای **الگوبرداری** بنیادین از پیشرفت‌های تمدن غربی موجود نبود و هنگامی که این **الگوبرداری** نیازمند تغییر و تحول بنیانی در ساختار سیاسی و اجتماعی ایران بود تمایل چندانی به آن وجود نداشت. شاید اگر اولویت و تاکید دولت

فکری غرب امکان بهره‌گیری بهینه از دستاوردهای تمدن غربی را فراهم نمی‌ساخت. ماحصل این اوضاع و احوال تقلید شتابزده از مظاهر تمدن غربی و تضعیف سنت‌های ایرانی بود. به توب بسته شدن مجلس در دوران حکومت محمدعلی شاه شاید مصدق خوبی برای بیان این وضعیت باشد. بدین صورت که دولت در **الگوبرداری** از تمدن غربی اقدام به تاسیس مجلس شورای ملی کرد؛ لیکن هنگامی



شکل ۴. نمودار روند و درصد نسبی تجلی مصادیق معماری غرب در کاخ‌های برجسته قاجاری؛ مأخذ: نگارنده.

از ناصری، اوایل و اواسط ناصری، و اواخر و پس از ناصری با شاخصه‌های متفاوت سنتی، تلفیقی و غربی روی داده است. همان گونه که مشهود است، نقش ناصرالدین شاه در شکل‌گیری این روند بسیار قابل توجه است. سالهای آغازین حکومت او دوران قابل توجه است. سالهای آغازین حکومت او دوران تلفیق تدریجی معماری سنتی ایران با معماری غرب و سالهای پایانی، دوران جایگزینی معماری غرب با معماری سنتی ایران است. به نظر می‌رسد که سفرهای اول و دوم ناصرالدین شاه به اروپا، به خصوص سفر دوم وی، نقطه عطفی در الگوبرداری از معماری اروپایی در احداث کاخ‌های این دوره باشد؛ به طوری که بناهای احداث شده در حد فاصل سفر اول و دوم او دارای کیفیت تلفیقی متمایل به غرب و بناهای پس از سفر دوم او دارای هویت تمام عیار غربی است. با این حال، همان‌گونه اشاره گردید، گرایش به معماری غرب در کاخ‌های دوره ناصری جنبه غالباً ظاهری دارد و این بناها از نظر سازه، تکنولوژی ساخت و حتی مصالح و تزئینات قادر به رقابت با نمونه‌های هم‌عصر اروپایی خود نیستند.

قاجار در دگردیسی اولیه معماری ایران و الگوبرداری از معماری غرب بر استفاده از پیشرفت‌های تکنولوژیک و سازه‌ای آنان بود، امکان این امر وجود داشت که مفاهیم، عناصر، تزئینات و فضاهای رایج در معماری سنتی ایران، متناسب با تکنولوژی معاصر و بدون از دست دادن هویت تاریخی خود، با صلابت و ظرافت بیشتری در ساختار معماری بناهای این دوره مورد استفاده قرار گیرند و شاهد از بین رفتن آنها در اواخر این دوره نباشیم. بدیهی است که این عامل می‌تواند از مهم‌ترین دلایل عدم وجود هویت در معماری معاصر ایران باشد.

بر اساس جدول ۴ همچنین می‌توان نسبت به تشکیل نمودار روند و درصد نسبی تجلی مصادیق معماری غرب در کاخ‌های برجسته قاجاری اقدام کرد (شکل ۳).

این نمودار خطی، که نشان‌دهنده مسیری بدون بازگشت از نفوذ معماری غرب و تضعیف تدریجی سنت‌های معماری ایرانی است، گویای این مطلب است که روند و میزان گرایش به معماری غرب در کاخ‌های قاجاری در سه دوره و مرحله متمایز پیش

مدیریت شهری

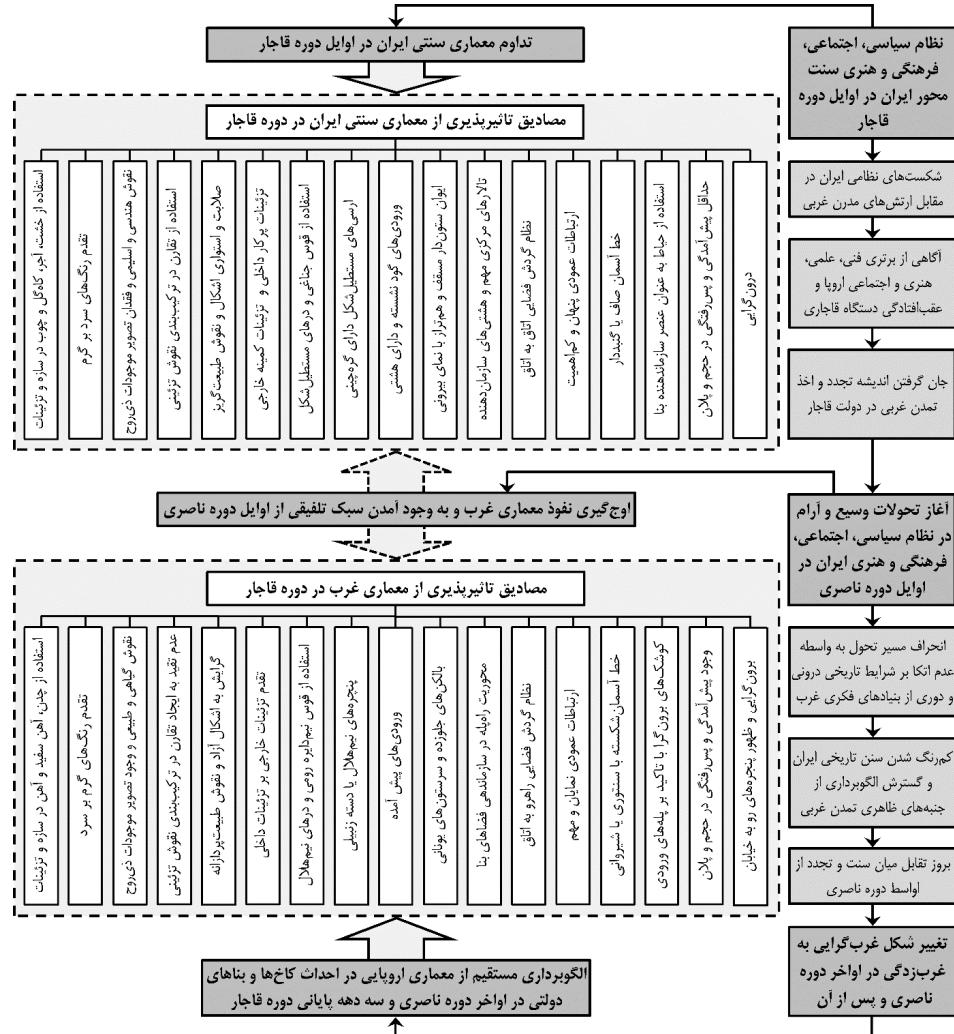
فصلنامه مدیریت شهری
Urban Management
شماره ۴۶ بهار ۹۶
No.46 Spring 2017

۱۹۴

مدیریت شهری

فصلنامه مدیریت شهری
Urban Management
شماره ۴۶ بهار ۹۶
No.46 Spring 2017

۱۹۵



شكل ۵. روند انجام تحولات و گرایش به تمدن غرب در نظام سیاسی، اجتماعی و فرهنگی دوره قاجار و تاثیر آن بر معماری این دوره؛ مأخذ: نگارنده.

داشته باشد، در مسیر اخذ معلوم‌ها و محصولات آن تمدن پیش رفت، تحول موجود دچار انحراف شد و به عنوان رقیبی قدرتمند در برابر سُنْ و ارزش‌های تاریخی ایران مطرح گردید. رکود حاکم بر فضای سیاسی و اقتصادی این دوره از سویی و کارایی بهتر شیوه‌های غربی از سویی دیگر تقابل میان سُنْ و تجدُّد و شیفتگی و گرایش به تمدن غربی را روز به روز بیشتر می‌کرد و دولت قاجار که خود رانه دارای استغناء و اقتدار حکومت‌های پیشین می‌دید و نه علاوه‌نده و توانا به تغییر و تحول بنیادین در ساختار سُنْتی کشور، در انتخابی مبتنی بر احساس و فارغ

روند گرایش به معماری غرب در کاخ‌های دوره قاجار، که خود نشانی دقیق از سیر معماری ایران در این دوره دارد، بی‌تردید نشأت‌گرفته از حرکات شتاب‌زده و مقطوعی دولت قاجار برای جبران عقب‌افتادگی و ضعف آنان در برابر برتری‌های نظامی، سیاسی و اجتماعی جهان غرب است. بدیهی است که اندیشه تجدُّد و اخذ برتری‌های تمدن غربی به خودی خود امری لازم و ضروری برای نظام زیستی قاجار می‌نمود؛ اما هنگامی که این تلاش‌های تجدُّد مآبانه، بیش از آنکه تاکید بر کشف علت و راز و رمز چیرگی جهان غرب و ترمیم زیرساخت‌های سُنْتی ایران

از اندیشمندی بر اخذ سهل الوصول تر مظاهر تمدن غربی اصرار بیشتری می‌ورزید. ماحصل این نگرش گسترش غربزدگی در بطن جامعه و امتداد آن در تمامی امور فرهنگی و هنری، به خصوص در معماری بناهای سلطنتی، و تضعیف پرشتاب سنن تاریخی معماری ایران بود (شکل ۴).

نتیجه‌گیری و جمعبندی

ناتوانی دولت قاجار در رویایی با تحولات دارای منشاء خارجی انگیزه و عزم اولیه ایجاد تغییرات و الگوبرداری از تمدن غربی را در فضای سنتی جامعه ایران فراهم آورد. معماری قاجار نیز از این قائده مستثنی نبود و با شروع دوره ناصری ساختمنهایی به سبک تلفیقی در معماری ایران ظهر کرد. در این میان کاخهای قاجاری جزء اولین بناهایی بودند که عناصر و تزئینات معماری غرب را به عنوان سوغاتی از فرنگ در کالبد خود جای دادند. بررسی‌ها نشان می‌دهند که کاخهای قاجاری در مسیر الگوبرداری از معماری غرب به ترتیب سه مرحله و دوره زمانی قابل تفکیک «پیش از ناصری»، «اویل و اواسط ناصری» و «واخر و پس از ناصری» را طی کرده‌اند.

دوره اول، دوران تداوم سنتهای معماری ایران با برخی الگوبرداری‌های قابل تأمل در تزئینات؛ دوره دوم، دوران تلفیق نسبتاً پایاپای معماری سنتی ایران با معماری غرب؛ دوره سوم، دوران غلبه معماری غرب و جایگزینی آن به جای معماری سنتی ایران.

بررسی‌ها نشان می‌دهند که سفرهای سه‌گانه ناصرالدین شاه به اروپا را می‌توان نقاط عطف اوج‌گیری گرایش به معماری غرب در کاخهای قاجاری قلمداد کرد. به خصوص که کاخهای احداث شده در بازه زمانی پس از سفر دوم وی دارای هویت تمام عیار غربی هستند. این امر، که به نوبه خود نشان‌دهنده وابستگی روند گرایش به معماری غرب بر تفسیر شخصی شاه نسبت به مفهوم تجدد و تاییدی بر نقش کمنگ عوامل تاریخی درونی و نقش پرنگ عوامل سطحی بیرونی در انجام تحول در معماری قاجار است، شاید یکی از دلایل اصلی

فهرست مراجع

- اعتصام، ایرج (۱۳۷۴)، بررسی تطبیقی معماری و شهرسازی معاصر ایران با اروپا، در مجموعه مقالات کنگره تاریخ معماری و شهرسازی ایران (جلد سوم، ۱۱۱-۸۹)، تهران: سازمان میراث فرهنگی.
- افشار اصل، مهدی؛ خسروی، محمد باقر (۱۳۷۷)، معماری ایران در دوره قاجار، هنر، ۱۸، (۳۶)، ۱۳۸-۱۲۲.
- انصاری، جمال (۱۳۶۶)، گچبری دوران ساسانی و تأثیر آن در هنرهای اسلامی، هنر، ۱۳، ۳۷۳-۳۱۸.
- حبیبی، سید محسن (۱۳۷۳)، نخستین پژواک مدرنیته در ایران، گفتگو، ۲، (۳)، ۱۵۲-۱۳۸.
- زابلی نژاد، هدی (۱۳۸۷)، بررسی نقوش اصیل قاجاری، هنر، ۲۸، (۷۸)، ۱۶۹-۱۴۰.
- فرهمند، جلال (۱۳۸۵)، قصور قاجار، فصلنامه تاریخ معاصر ایران، ۱۰، (۳۷)، ۲۷۰-۲۴۵.
- محمدی، مریم؛ نیستانی، جواد؛ موسوی کوهپر،

- Naghibzadeh, A. (2004), The Process of Political Development in Iran and Turkey: A Comparative Study, Discourse: An Iranian Quarterly, 6(1), 21-36.
- Nazif, H. (2013), The Sustainability of Iranian Architectural Elements Throughout the Islamic Era, Bagh-E Nazar, 10 (24), 57-68.
- Pirnia, M. K. (2010), The Stylistics of Iranian Architecture, Tehran: Soroush-e Danesh.
- Pope, A. U. (1965), Persian Architecture, New York: George Braziller.
- Ramezan Jamaat, M., & Neyestani, J. (2012), The Manifestations of Modernity and Tradition in the Entrance Spaces of Houses in Tehran in Qajar Era, Honar-ha-ye Ziba, 2(44), 65-75.
- Sajadi, F., Rostami, m., & Rostami, S. (2014), Historic Roots of the Challenge of Tradition and Modernity in Contemporary Architecture of Qajar Era, Naqshejahan, 4(2), 76-85.
- Ziari, R., Ziari, K., Abdoli, M. R., & Ziari, S. (2014), The Comparative Study Of Formation And Spread of Isfahan School And Tehran Style In Urban Space, Naqshejahan, 4(1), 37-45.
- Zoka, Y. (1970), History of the Buildings at the Arg, Tehran, Tehran: Anjoman-e Asar-e Melli.
- سید مهدی؛ هژبری نوبری، علیرضا (۱۳۹۰). مطالعه‌ی گونه‌شناسی، عناصر و اجزای معماری ایران در دوره ساسانی، نامه باستان‌شناسی، ۱ (۱)، ۸۳-۱۰۴
- نصیری انصاری، محمود (۱۳۵۰)، سیری در معماری ایران، تهران: هنرسرای عالی.
- Ansari, J. (2010), Art & Architecture of Iran, Tehran: Sobhan-e Noor.
- Bani Masoud, A. (2011), Iranian Contemporary Architecture, (2nd ed.), Tehran: Honar-e Memari.
- Diba, L. S. (1999), Images of Power and the Power of Images, Iran Nameh, 17(3), 423-452.
- Fatullayev, S. (2013), Qacarlar Dövründ İranda Şhrsalma v Memarlığın İnkışafı, Baku: Sharq-Qarb.
- Fauvrier, J. (2006), Trois ans à la cour perse, (A. Eqbal Ashtiyani, Trans.), Tehran: Nashr-e Alam.
- Ghanbari, A. (2000), Iran and the First Wave of Modernity, Political Sciences, 3(12), 115-143.
- Ghobadian, V. (2004), Architecture of Tehran During Naseredin Shah Period (Tradition and Modernity in the Contemporary Architecture of Tehran), Tehran: pashootan.
- Groat, L., & Wang, D. (2005), Architectural Research Methods, (A. R. Eynifar, Trans.), Tehran: University of Tehran Press.
- Kateb-e Valiankoh, F. (1998), Iran Domestic Architecture: During Qajar Period, Unpublished doctoral dissertation, University of Central England in Birmingham, Birmingham.
- Khasto, R. (2007), The First Generation of Iranian Intellectuals and the Political Modernity, Political Sciences Quarterly, 4(6), 67-102.
- Kiani, M. Y. (2014), Iranian Architecture of the Islamic Period, Tehran: Samt.
- Meskoob, Sh. (1999), On the History of Qajar Painting, Iran Nameh, 17 (67), 405-422.

مدیریت شهری

فصلنامه مدیریت شهری
Urban Management
شماره ۴۶ بهار ۹۶
No.46 Spring 2017

۱۹۸